

УДК 27-737:930.2(477.82)

ЛУЦЬКЕ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКЕ БРАТСТВО: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Ірина ВОРОНЧУК

доктор історичних наук, доцент,
завідувач відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. Розглядається історіографічний аспект вивчення Луцького Хрестовоздвиженського братства, аналізуються джерельна база та погляди істориків на процеси виникнення і становлення братства, особливості функціонування тощо. На підставі узагальнення існуючого доробку зроблено висновок про актуальні проблеми подальшого вивчення історії братства.

Ключові слова: Луцьке Хрестовоздвиженське братство, джерела, історіографія, монастир, школа, шпиталь, друкарня, функціонування, православ'я, відродження.

ЛУЦКОЕ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКОЕ БРАТСТВО: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Ірина ВОРОНЧУК

доктор исторических наук, доцент,
заведующая отделом исторических памятников НИИУ

Аннотация. Рассматривается историографический аспект изучения Луцкого Крестовоздвиженского братства, анализируются источниковая база и взгляды историков на процессы возникновения и становления братства, особенности функционирования и т. д. На основе обобщения существующего материала сделан вывод об актуальных проблемах дальнейшего изучения истории братства.

Ключевые слова: Луцкое Крестовоздвиженское братство, источники, историография, монастырь, школа, типография, функционирование, православие, возрождение.

LUTSK BROTHERHOOD OF THE HOLY CROSS EXALTATION: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT AND CURRENT PROBLEMATICS

Iryna VORONCHUK

Doctor of History, associate professor,
Head of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article observes the historiographical aspect of the studies about the Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation based on the sources and views of the historians concerning the processes of origins and development of the brotherhood, its features of functioning, etc. Relying on the generalized present research, the author provides conclusions about the current problems of studying the brotherhood's history.

Key words: Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation, sources, historiography, monastery, school, infirmary, printing house, functioning, Orthodoxy, renaissance.

У 2017 р. виповнюється 400 років з часу утворення Луцького Хрестовоздвиженського братства. Ця визначна дата є слушною нагодою звернутися до історії Луцького братства та загалом православних братств, діяльність яких внаслідок специфіки політичного, ідеологічного й суспільного розвитку українських земель у складі Речі Посполитої набула особливого значення у суспільному та релігійно-церковному житті України [43, с. 197]. Інститут українських православних братств має тривалу історіографічну традицію, проте, як зазначають С. Горін, В. Менько та інші, історіографія братського руху присвячена здебільшого Львівському братству, в той час як інші братські союзи залишаються малодослідженими [12, с. 141; 27]. З цим можна погодитись. Справді, історія вітчизняного братського руху навіть у наші дні, коли з'являються все нові й нові відомості про інші братства, зокрема у невеличких містах, традиційно вже будується виключно на матеріалах Львівського братства [15, с. 498–538; 43, с. 197–215; 21, с. 549–564]. Ця ситуація пояснюється, очевидно, тим, що Львівське братство залишило по собі найбільшу документальну спадщину, причому значною мірою опубліковану, а це, своєю чергою, викликає як зацікавлення істориків, так і забезпечує простіші можливості наукового дослідження різних аспектів його діяльності. Як вважав один із найбільших вітчизняних авторитетів з історії братського руху Ярослав Ісаевич, вивчення Львівського братства розпочалося ще у XVIII ст. [20, с. 6]. Отже, історію Львівського братства почали вивчати тоді, коли про інші практично не було відомостей.

Після Львівського братства найбільшим і найавторитетнішим в українських

землях, зокрема на Волині, було Луцьке Хрестовоздвиженське (Чеснохрестське) братство, історіографію якого розглядає у статті «Церковні братства Волині в історіографії другої половини XIX – початку ХХІ ст.» Василь Менько. Автор дійшов висновку про недостатнє вивчення історії волинських братств, а отже, й Луцького [27, с. 146]. Проте ситуація з Луцьким братством виглядає трохи по-іншому, адже до вивчення історії найвпливовішого на Волині Луцького братства долучилося багато видатних українських істориків і церковних діячів. Серед них видатний український вчений, перший ректор Київського університету, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1871) Михайло Максимович; історик, доктор богослов'я (1875), професор Київської духовної академії (далі – КДА), з 1918 р. дійсний член Української академії наук (далі – УАН) Микола Петров; доктор богослов'я, професор КДА Іван Малишевський; чудовий знавець джерел, один з перших українських академіків УАН Орест Левицький; доктор церковної історії, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1916), дійсний член УАН (1919; із 1921 р. – ВУАН) Костянтин Харлампович; доктор церковної історії, професор КДА, протоієрей Федір Титов; доктор богослов'я Іларіон Чистович; церковний історик Олександр Папков; доктор історичних наук Олександр Савич та ін.

Луцькому братству присвятили свої праці магістр КДА Микола Уводський, магістр Санкт-Петербурзької духовної академії Федір Четиркін, знавець історії Волині, учитель Луцького дворянського училища Яким Перлштейн, викладач луцької гімназії Лука Орда, голова Ради Луцького крайового

Хрестовоздвиженського братства Микола Реутський, студент КДА Георгій Війк.

Дослідження історії Луцького братства значно поживавилось останнім часом внаслідок відродження його діяльності та створення музею. Серед сучасних дослідників слід назвати Петра Кралюка, Михайла Довбищенка, Сергія Горіна. Багато розробок з найрізноманітніших аспектів історії братства належать луцьким дослідникам, зокрема, завідуючій Луцьким Братським музеєм Олені Бірюліній, Богдану Колоску, нинішньому голові Хрестовоздвиженського братства Андрію Бондарчуку, Олені Огневій, Геннадію Бондаренку та ін. Проте, оскільки в одній статті неможливо охопити усі проблеми, зосередимось на працях, присвячених загальним питанням Луцького братства, в яких воно виступає як єдина структура, що охоплювала комплекс заснованих при ньому благодійних і освітніх закладів.

Говорячи про історіографію Луцького братства, не можна оминати перші публікації джерел, бо саме вони лежать в основі наукових досліджень з його історії. Честь називатися першовідкривачем Луцького братства належить видатному українському вченому-енциклопедисту Михайлу Максимовичу, який, на думку Полікарпа Маркова, зібрав і першим вивчив документальні матеріали про Луцьке і Київське братства [26, с. 65]. Саме Максимовичу належить перша розвідка «О памятниках Луцкого Хрестовоздвиженского братства», вміщена 1841 р. у часопису «Киевлянин» [25, с. 311–323]. Він же опублікував «Каталог» і «Пом'яник» – пам'ятки, які знайомлять з поіменним складом луцьких братчиків упродовж майже двох століть його існування.

Значне число документів про діяльність Луцького братства було опубліковано в I томі видання «Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов» (далі – ПКК), в розробці самої ідеї та археографічних засад якого взяв активну участь Максимович [19, с. 54]. Тут вміщено статутні документи, перший аркуш братського «Каталога» 1617 р. («Реестрь събранныхъ объеще именъ братий еже о Христ обртающихся въ град Луцкомъ и прочаа благородныхъ окрестъ живущихъ сыновъ восточного православиа»), лист короля Зигмунта III від 20 лютого 1619 р. про дозвіл православним міщанам заснувати в «месте нашомъ Луцкомъ брацтво милосердья», грамоти патріархів, зокрема ерусалимського патріарха Феофана від 1620 р. про затвердження братства та надання йому ставропігійних прав, підтвердження цього права та затвердження братського статуту константинопольським патріархом Кирилом від 1623 р., порядок проведення братських зібрань, перший і другий статуту Луцької братської школи тощо [31]. Як один із редакторів I тому Максимович відредагував усі 33 документи з історії братства, почерпнуті з так званого «Луцького збірника», сліди якого на багато років загубилися, але в 1980-х роках його віднайшли у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського [7, с. 17–19].

Аналіз опублікованих Максимовичем документів переконує, що він намагався відібрати акти, які розкривають роль братської організації в культурно-національному житті тогочасної Волині, особливо в розвитку освіти. Їх важливість вчений обґрунтовує в листі до

київського генерал-губернатора Д. Бібікова: «Акты сии поистине драгоценны, ибо представляют собой новое и важное свидетельство о характере народного просвещения здешнего края в XVII веке» [19, с. 54]. Видання I тому ПКК отримало високі оцінки дослідників з історії братського руху та фахівців у галузі видання аналогічних пам'яток. Відомий львівський історик Денис Зубрицький, який до того підготував «Летопись Львовского Ставропигийского братства», в листі до Максимовича писав: «... издание хорошее, документы очень важные» [19, с. 58]. У другому виданні I тому ПКК (1898 р.) комплекс документів про Луцьке братство становить 44 позиції, тож порівняно з першим виданням ПКК документальні матеріали було поповнено 11 актами [7, с. 18]. Серед них королівський заручний лист 1620 р. про заборону побудови братської школи, оскільки це шкодить унії, тестамент Миколая Боговитина на користь братства, протестація ігумена братського монастиря о. Неофіта 1635 р. про насилля з боку уніатів, перший аркуш братського «Поменника» тощо [32, с. 16–17, 18–26, 62–64 та ін.].

Документи з історії Луцького братства опубліковані також у IV та VI томах I частини «Архива Юго-Западной России» (далі – АЮЗР), присвяченої історії церкви. Ці матеріали відбивають гостру боротьбу між православними та уніатами, котрі у православних братствах вбачали загрозу унії і тому різко протестували проти братства. Серед нових документів тут містяться протестації братчиків на чолі з князем Юрієм Пузиною про пограбування в лютому 1621 р. братської церкви, про напади студентів луцького єзуїтського колегіуму на учнів

братської школи, тестаменти луцьких братчиків, дарчі записи братству на землі, маєтки, міські плаці, готівкові кошти тощо [4; 5, с. 491–493, 590–591]. Окремі документи виходили друком у періодичних виданнях XIX ст., зокрема, у «Волынских епархиальных ведомостях», «Временнике Императорского Московского Общества истории и древностей российских» [35, с. 38–44]. Деякі увійшли до видання «Каталог коллекции документов Киевской археографической комиссии. 1369–1899» (К., 1971), а також до збірника документів і матеріалів «Луцьку 900 років. 1085–1985» (Луцьк, 1990). Проте у двох останніх це документи, що публікувалися вже у названих попередніх виданнях.

2014 р. у серії «Архів української церкви» Михайло Довбищенко видав документальний збірник «Історія Луцького братства та братського монастиря. 1617–1833», матеріали якого розкривають історичну долю цих установ від початку заснування у 1617 р. до скасування братського василіанського монастиря царським урядом 1833 р. Щоправда, упорядник активно використав вже раніше опубліковані документи. Так, до першого розділу збірника «Статутні документи Луцького братства» увійшло 8 документів, що почерпнуті з I тому другого видання ПКК. З 235 матеріалів другого розділу «Документи до історії Луцького братства і братського монастиря 1617–1833 рр.» 68 відомі за виданнями ПКК і АЮЗР. Проте, подаючи легенди до опублікованих документів, автор проігнорував перше видання ПКК, де **вони були опубліковані вперше**.

У збірнику вміщено і значний новий, віднайдений внаслідок пошукової роботи дослідника, документальний

матеріал. Здебільшого це виявлені в актових книгах тогочасних гродських і земських судових установ фундуші, дарчі, тестаменти луцьких братчиків, а також різноманітні, документально зафіксовані прояви боротьби православних з уніатами, католиками і єзуїтами, тобто документи, що відбивають складність процесу становлення, існування та діяльності братства. Третій розділ збірника містить укладений в середині XVIII ст. опис архіву Луцького братства і братського монастиря, що наразі зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві [6, с. 527–636].

«Цікавий документ з 1619 року до історії Луцького братства» опубліковано 1967 р. архієпископом м. Новий Ульм (Німеччина) А. Дублянським у часопису «Літопис Волині» (Вінніпег) [37, с. 160]. Два фрагменти з опублікованих раніше документів з історії Луцького братства вмістив С. Горін у книзі «Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.» [13, с. 464–465, 466–467], де історії чоловічого Луцького братського монастиря Воздвиження Чесного Хреста присвячено окремих параграф [13, с. 192–239]. Важливими документами є візитації Луцького братського монастиря 1752 і 1764 років, опубліковані В. Александровичем [1, с. 335–385].

Завдяки працям названих вище дослідників загальний перебіг подієвої історії Луцького Хрестовоздвиженського братства добре відомий. В широкому хронологічному діапазоні історію Хрестовоздвиженського братства висвітлюють О. Папков, І. Чистович, Ф. Четиркін, О. Левицький, К. Харлампович, Г. Вейк, О. Савич, П. Кралюк, М. Довбищенко.

Одним із перших на підставі опублікованих на той час документальних матеріалів огляд історії Луцького Хрестовоздвиженського братства протягом 1617–1712 рр. подав Ф. Четиркін, який виникнення братства пов'язує з погіршенням становища православної церкви з другої половини XVI ст. Цю ситуацію він пояснює багатьма чинниками: Люблінською унією 1569 р., чинним тоді правом «подавання», яке спричинило падіння морального авторитету православних ієрархів, посилення наступу на православ'я, яке пов'язує з прийняттям Берестейської унії 1596 р., коли внаслідок переходу православних єпископів, зокрема Луцького і Острозького Кирила Терлецького та Володимирського і Берестейського Іпатія Потія, на унію православна церква, у тому числі й Луцька єпархія, на цілих 25 років залишилась без ієрархів [11, с. 345–350]. Тож ці події змусили православну шляхту шукати підтримку середніх верств (вочевидь, автор мав на увазі міщанство) суспільства і взяти на себе справу оборони православної віри. Дослідник показує процес виникнення братства у 1617 р., називає його засновників, розглядає різні аспекти діяльності, зокрема освітні, видавничі, цілком слушно підкреслює його роль («благодаря вмешательству Луцкого братства») у зриві планів проведення в 1680 р. нової унії з метою остаточної ліквідації православ'я [46, № 12, с. 413–415]. Щоправда, Четиркін пов'язує з цим і подальше ослаблення братства, перехід на унію Луцького єпископа Діонісія Жабокрицького та, врешті, припинення діяльності братства, яке 1712 р., за його виразом, «погибло в боротьбі с уніатами» [46, № 12, с. 416]. Таким чином, Четиркін простежує історію братства до 1712 р.

Хронологічно тему волинських церковних братств продовжує Н. Уводський, який з великим шовіністичним пафосом відзначає, що вони зберегли «в себе православие и свою русскую народность ... , связывающей Волинь с общео Русскою великою семьей» [42, № 12, с. 482]. Він підкреслює значення статуту Луцького братства у справі матеріальної підтримки власної церкви та піклуванні про доброго проповідника [42, № 12, с. 484]. Деякі проблеми Луцького братства стисло розглядають М. Петров та І. Малишевський. На наш погляд, вони звертають увагу на дуже важливий аспект, за їх висловом, «общинный» (у нашому розумінні – громадський. – І. В.) характер братств, що забезпечувало стабільність «православ'я» [34, с. 147].

Значну увагу приділив Луцькому братству О. Папков, який вважав, що братство було засновано 1617 р. за ініціативою ігумена Чернчицького монастиря Герасима (у схимі Григорія) Микулича [33, с. 108]. Разом з тим, посилаючись на лист віленського священика Григорія Ждановича від 13 лютого 1603 р. начебто до Луцького братства, зазначав про можливість його існування вже на початку XVII ст. [33, с. 109]. Тож пріоритет у створенні братства він віддає ченцям, вважаючи, що шляхта приєдналась до вже утвореного братства, яке швидко перетворилось на опору православ'я на Волині і стало «выдающимся религиозно-просветительным братством Западной России» [33, с. 109]. Папков розкриває ситуацію з наданням патріархом Феофаном братству 1620 р. права ставропігії, її підтвердження 1623 р. патріархом Кирилом, а потім відміною цього права останнім у 1624 р. [33, с. 116–117, 140]. Дослідник звертає увагу на мету

та завдання братства, описує його організаційну структуру, управління та суд, висвітлює побудову школи в братському монастирі, організацію юнацького братства великомученика Георгія, влаштування друкарні тощо [33, с. 141–152]. В розділі про життя і діяльність братства в другій половині XVII і протягом XVIII ст., детально висвітлюючи усі перипетії, пов'язані з ідеєю про об'єднання уніатів і православних, Папков показує непримиренну позицію луцьких братчиків. Попри те, що намагання повернути православних до унії посилювались і знайшли підтримку найвищих урядових кіл, на чолі боротьби проти цього задуму рішуче стало Луцьке братство, що знайшло вияв під час Люблінського з'їзду. Обрані Луцьким братством послі, давши клятву відстоювати догмати і обряди православ'я, зайняли таку рішучу позицію під час аудієнції у короля, що той змушений був відступити [33, с. 199–206]. Проте, попри усі зусилля відстояти православ'я, Луцька єпархія на початку XVIII ст., як і всі інші західні єпархії, змушена була перейти на уніатство [33, с. 207].

І. Чистович у праці, присвяченій загальному перебігу історії «западно-руської» церкви, розглядає питання православних братств, зокрема й Луцького [47, ч. 2, с. 274–282]. Так, наприклад, датою його заснування він вважав 1617 р. [47, ч. 2, с. 274]. Як і Папков, Чистович вважав засновниками братства іноків Чернчицького Спаського монастиря, який знаходився на острові поблизу Луцька, а братським ктиторм – ігумена Герасима Микулича. Лише «вслід за тем», пише він, «в братство вписалось много дворян Волинского воеводства» [47, ч. 1, с. 171; ч. 2, с. 275]. Юнацьке («молодше»)

братство св. Георгія, яке він називає «меньшее», на його думку, спершу складалось з міщан і лише потім до нього вписались «многие знатные лица обоего пола» [47, ч. 2, с. 275]. Розглядаючи братські заклади, він вважав, що школа була заснована одночасно з самим братством [47, ч. 2, с. 275]. У питанні відновлення православної ієрархії Чистович підкреслює роль волинського чашника Лаврентія Дривинського, який на Варшавському сеймі 1620 р. виголосив таку яскраву промову про приниження православної віри, що польський король Зигмунт III змушений був затвердити сеймову Конституцію 1607 р., за якою заборонялось переслідувати православних та відновлювалась свобода відправляти богослужіння [47, ч. 2, с. 25]. Припинення діяльності Луцького братства дослідник хронологічно окреслює початком XVIII ст., коли перестала існувати й Луцька православна єпархія [47, ч. 2, с. 276].

О. Левицький показує Луцьк XVI ст. як визначний релігійний центр, що славився своїми православними храмами, яких на той час налічувалося щонайменше 16 і ще 4 монастирі [24, с. 19]. За його описом, Хрестовоздвиженський храм був великою кам'яною спорудою, створеною у 1630-х роках зусиллями і коштом луцьких братчиків [24, с. 20]. Проте з переходом на унію близько 1720 р. братство значно ослабло і не мало матеріальних засобів для утримання усіх закладів. Ченці-василіани деякий час опікувалися лише школою, але наприкінці XVIII ст. і вона припинила існування [24, с. 21]. Левицький висвітлює складну історію братства і братського храму протягом XVIII і XIX ст. Лише 1797 р. відібрана в уніатів Хрестовоздвиженська церква

була перетворена на соборний храм міста. Проте велика пожежа 1803 р. дуже його пошкодила, після чого тривалий час він знаходився у напівзруйнованому стані. Тільки відродження братства у 1871 р. під давнім титулом Хрестовоздвиженського врятувало церкву від остаточного зруйнування [24, с. 21, 34–37]. У передмові до VI тому I частини АЮЗР, що за обсягом становить монографічне дослідження, Левицький значну увагу приділяє найскладнішій ситуації на Волині в другій половині XVI ст., розглядає проблеми, пов'язані з Луцьким братством [23, с. 112–120].

Історії братства присвячена праця на той час голови Ради Луцького братства М. Реутського, який стисло викладає головні моменти, зазначаючи, що воно виникло як братство віри й милосердя [36, с. 3]. Найдетальніше він подає історію братства протягом XVII–XVIII ст., зокрема складності існування та розвитку братства за наступу підтримуваних урядом уніатських єпископів, які поширювали унію серед православного населення шляхом примусового переведення православних церков і монастирів на уніатські та заснування уніатських шкіл тощо. Він розкриває складне становище останніх православних єпископів, коли Діонісій Жабокрицький не витримав переслідувань і перейшов на унію, а Йосиф Шумлянський змушений був покинути Волинь і переїхати до Києва тощо [36, с. 23–26]. Все це призвело до послаблення братства, яке втрачає колишні позиції в боротьбі за православ'я, чисельність братчиків зменшується, їх зібрання відбуваються тепер нерегулярно, в останньому, що відбулося 1713 р., взяло участь лише четверо братчиків. Братство припинило своє існування,

Хрестовоздвиженська церква була перетворена на василіанський костел, монастир зі школою перейшов до рук уніатських ченців [36, с. 29–31]. Протягом майже двох століть усі колишні братські будівлі знаходились у зруйнованому стані. Лише з відродженням православного братства у 1871 р. почалась відбудова Хрестовоздвиженської церкви, яка була повернута православним [36, с. 33–36].

Сюжети відчайдушної боротьби Луцького братства за православну віру наприкінці XVII – на початку XVIII ст. розглядали В. Антонович і Ф. Титов. Зокрема, Титов відзначав рішучу позицію луцьких братчиків проти нової спроби введення унії за ініціативою єпископа Йосифа Шумлянського, підтриманої королем Яном Собеським [41, с. 26–31]. Аналізуючи документальні матеріали IV тому I частини АЮЗР, Антонович також детально описує перипетії, що відбулися в цей час із православними єпископами Луцької єпархії, які, врешті-решт, й спричинилися до припинення діяльності Луцького братства [4, с. 57–67].

У вступному слові під час захисту дисертації К. Харлампович зазначав, що в уставах братств містився параграф про самоосвіту, а оскільки кращим засобом розумового розвитку вважається школа, то саме на неї спрямовувалися найбільші зусилля братчиків [45, с. 3]. У праці, присвяченій західноруським православним школам, він окремо зупиняється на діяльності Луцької школи, у зв'язку з чим розглядає і деякі загальні питання, пов'язані з братством. Датою виникнення братства дослідник вважав 1617 р., а особливість вбачав у тому, що з 15-ти його членів-засновників дев'ятеро належали до духовенства [44, с. 341].

На підставі тестаменту Самійла Солтана зведення школи він датував 1620 р. «Порядок школный» Луцької школи він вважав копією львівського «Порядку» 1586 р. і тому високо оцінював створення власних «Правъ школы Греколатино-словенской Луцкой артикулы», вважаючи, що кожен із цих документів передбачав різну мету. Головне завдання нового статуту Харлампович вбачав у бажанні братчиків підняти освіту своєї школи до рівня єзуїтських колегій [44, с. 342–343]. На підставі опису навчальної літератури братства 1627 р. він доводить, що в Луцькій школі вивчали латинську і польську мови [44, с. 344].

На значну увагу заслуговує дисертаційна праця студента Київської духовної академії Г. Війка «Луцкое Крестовоздвиженское Православное Братство», написана 1899 р. [10, рукопис]. Працю складають два розділи: «Загальний нарис історії братства», в якому автор виділяє два етапи його існування: перший охоплює 1617–1648 роки [10, с. 36–117], а другий – 1648–1730 [10, с. 118–181]. Другий розділ присвячено «Истории братских учреждений», в окремих параграфах якого автор розглядає діяльність школи, друкарні та шпиталю [10, с. 182–238]. Як і багато інших дослідників, Г. Війк вважав, що Луцьке братство існувало задовго до 1617 р. Це виглядає трохи незрозумілим, оскільки саме він, аналізуючи лист віленського священика Григорія Ждановича від 13 лютого 1603 р., опублікований за № СХХХ у VI томі I частини АЮЗР [5, с. 333–334], єдиний з дослідників звернув увагу на вміщені наприкінці тому «Важнейшие опечатки и погрешности», де говориться про помилку в його заголовку, що, на нашу думку, має принципове значення.

Видавці роз'яснюють, що «Письмо виленского священника Григория Ждановича», адресоване в заголовку «членам Луцкого православного братства», потрібно читати «членам Луцкого православного клера» [10, с. 25]. Отже, це абсолютно спростовує думку багатьох дослідників, які саме на основі цього документа зробили висновок про значно раніший час утворення Луцького братства.

Побудову Хрестовоздвиженської церкви Війк датує 1621 р. [10, с. 57]. За відомими на той час описами церкви він подає її внутрішній вигляд і план: церква була двопрестольною, головний престол було присвячено Воздвиженню Чесного Хреста, а другий – святому великомученику Георгію, небесному покровителю князя Юрія Пузини. Оскільки Пузина надав для будівництва церкви свою земельну ділянку за Глушцем, притокою р. Стир, автор називає його фундатором церкви [10, с. 58]. На підставі книги Тадеуша Стецького «Luck starożytny i dzisiejszy» автор дає таку інфомацію: колись на подарованій князем Пузиною ділянці знаходилась дерев'яна церква св. Хреста, а поруч неї розташовувалась ще одна церква св. Лазаря. Саме на місці церкви Лазаря й було зведено будівлю братської церкви, але названо на честь Воздвиження Чесного Хреста.

Аналізуючи братські статутні документи, зокрема «Устав Луцького братства», Війк детально розглядає організаційні засади його діяльності: порядок вступу до братства, проведення зібрань, значення і коло обов'язків старост та самих братчиків тощо [10, с. 37–45]. Утворення юнацького братства він відносив до 1627 р. [10, с. 218]. З-поміж визначених братством завдань найголовнішим

автор вважав прагнення виховати нове покоління людей, здатних протистояти усіляким нападкам противників на православну віру [10, с. 202], а з історичних діянь братства підкреслює його роль у відновленні православної ієрархії 1620 р. [10, с. 62–65]. Війк високо оцінював освітню діяльність братства і вважав, що вона розпочалась з побудови шкільного приміщення вже у 1620 р. Він розглядає шкільні навчальні предмети і виділяє «науки» світські й духовні, а серед останніх називає святе письмо, церковний устав, моральне богослів'я та порядок літургії [10, с. 197–198]. Аналізуючи шкільні навчальні курси, він вважав, що школа «возвысилась до среднего учебного заведения» [10, с. 197, 201].

Розвідку, присвячену історії братської Хрестовоздвиженської церкви, написав Л. Орда. Проте більшість викладених у ній сюжетів не має оригінального характеру, оскільки вони написані за матеріалами інших дослідників, праці яких автор називає на початку роботи, але посилення на ці праці в тексті відсутні. Найбільше Орда використав дослідження О. Левицького «Луцкая старина». Зокрема, Орда повторює думку багатьох попередніх авторів, що братство існувало задовго до унії, але з 1617 р. перетворюється на справжній загальнодуховний центр [30, с. 5]. Він переповідає долю храму Чесного Хреста у XVIII ст., коли після 1713 р. все церковне майно опинилося в руках католицького духовенства, а монастир було зайнято уніатськими ченцями-василіанами. Після приєднання Волині до Російської імперії уніатську кафедру було скасовано, а Хрестовоздвиженська церква знову стала православним соборним храмом, проте Луцьк, перетворений на повітове

місто, не мав коштів на його відбудову. До того ж 1803 р. сталася велика пожежа, в якій значною мірою постраждала і церква. Оригінальністю відзначається лише цінна інформація про долю Хрестовоздвиженської церкви у XIX ст., записана Ордою зі слів протоієрея Ананія Бродовича, який з 1870 р. був священником, а з 1885 р. – настоятелем Луцького собору [30, с. 20–38]. Саме А. Бродовичу належить ідея і практичне втілення першого відродження Луцького братства у 1871 р. [30, с. 39].

О. Савич у третьому розділі «Патронат і братства в Білорусі та Україні. Братські школи» своєї праці «Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в.» [40, с. 117–186] розглядає такі важливі поняття, як «патронат», «право подавання», «ктиторство» тощо. Відповідно до власного їх розуміння дослідник зробив такий висновок: «... найяскравіше церковний патронат ... виявивсь у братських організаціях», оскільки право патронату визнали за братствами східні патріархи, авторитет яких був обов'язковим і для київських митрополитів [40, с. 131].

Утворення Луцького братства Савич відносить до 1617 р., коли вже було вироблено, за його висловом, певний «тип братств», зразком якого виступало Львівське, щоправда, як сам уточнює, це визначення культурно-освітніх завдань сталося трохи пізніше. Посилаючись на Петрушевича, він пояснює смислове навантаження цього виразу – тип: «Первое да при храме ... братство церковное, любовию связуемо, неразрушимо и вечно пребывает, второе да типография станет во преподавание книг ..., третье же гимнасион да будет во обучение юным ... » [40, с. 97]. Отже, на його

думку, очільники Луцького братства, розуміючи завдання культурної боротьби з унією, відкрили школу і друкарню [40, с. 144]. Порівнюючи православні й уніатські братства, він відзначає економічну свободу православних і, навпаки, залежність уніатських та контроль над ними з боку єпископату [40, с. 145]. Наслідуючи К. Харламповича [44, с. 342] і О. Папкова [33, с. 108–109], О. Савич також вважав особливістю Луцького братства те, що чималу його частину (9 із 15 членів-фундаторів) становили духовні особи [40, с. 170].

Заснування Луцької школи дослідник датує 1617 р., а побудову кам'яної шкільної будівлі, посилаючись на опубліковані джерела, відносить до 1620 р. Розглядаючи внутрішній порядок школи, він зазначає, що спершу вона керувалась Львівським шкільним статутом під назвою «Порядокъ школный», проте вже 1624 р. Луцьке братство виробило власний статут «Правъ школы Греко-латино-славенской Луцкой Артикулы». Серед причин його появи називає передавання школи у відання ченців братського монастиря та тенденційні наміри піднести її на рівень з місцевим єзуїтським колегіумом [40, с. 170]. На його думку, новий статут, з одного боку, регламентував, а з другого – чітко розмежував зобов'язання монастиря і світських братчиків щодо школи. Зокрема, процес викладання передавався ченцям, ігумен мав обирати з чернечого складу ректора та викладачів [40, с. 170].

Савич вважав, що багато уваги школа приділяла викладанню «руської мови». Під цим терміном він вважає літературну й актову мову, оскільки ця мова вже встигла на той час «відмежуватися від церковно-слов'янської й

дістати в одміну від неї назву простої мови». Разом з тим вчений застерігає, щоб цю «літературну «руську» мову» не плутали з «розмовною «руською» такою мовою, білоруською і українською» [40, с. 180]. Для нього є беззаперечним фактом, що «руській мові» належало цілком самостійне місце в навчальній програмі братських шкіл. Він вважає позитивним велику увагу до вивчення у братських школах латинської та польської мов, оскільки вони активно вживались на сеймах, у трибуналах і судах та інших урядових установах. Без знання цих мов не можна було навчатися у вищих закордонних школах. Добре знання мов відкривало учням шлях до вивчення різноманітних дисциплін, а в подальшому – до вибору виду занять [40, с. 182]. Проте, як і Харлампович [44, с. 425], він зазначав, що на той час не відомо жодної граматики руської мови.

Найважливіші моменти історії Луцького братства висвітлює П. Кралюк. На загальному тлі культурно-освітнього життя Волині XVI – початку XVII ст. він намагається вписати Луцьке братство в систему існуючих на той час культурних осередків, з'ясовує процес його виникнення, простежує соціальний склад, особливості функціонування, висвітлює братство як осередок благочестя тощо.

Зокрема, він вважає, що становлення братства відбувалося поступово: у 1617 р. воно виникло де-факто, королівська грамота 1619 р. визнавала його існування де-юре [22, с. 14], а патріарші грамоти забезпечили духовну легітимізацію братства [22, с. 16–17]. Віддаючи належне волинській шляхті у заснуванні братства, він, очевидно, беручи до уваги політичне значення шляхетської верстви в суспільстві, вбачає її найбільшу

роль у здійсненні представницьких функцій [22, с. 16]. Досліднику належить багато цікавих, проте неоднозначних, а подеколи й контрверсійних думок і висновків. Наприклад, з'ясовуючи статутні норми і порядок функціонування братської організації, вчений підсумовує, що братство в мікромасштабі виробило «модель громадянського суспільства», де відносно гармонійно поєднувались інтереси різних соціальних верств: «шляхти, духовенства, простолюду» [22, с. 21]. Щоправда, автор не пояснює, кого саме має на увазі під терміном «простолюду». Найімовірніше, ідеться про міщанство, проте залучати купецтво і промислово-ремісничу людність, грамотну і освічену вже за родом своєї діяльності, до простолюду, на нашу думку, означає применшувати значення цих категорій населення, яких подеколи залучають до так званої «передбуржуазії», і спрощувати соціальні стосунки, які були дуже неоднозначними.

Попри документальні матеріали, де про монастир вперше згадано 1624 р., Кралюк стверджує, що про його існування можна казати вже з 1622 р. Виникнення юнацького братства відносить до 1632 р. [22, с. 21]. Розглядаючи питання організації монастирського життя, він спостерігає «залежність монастиря від світських братчиків», що пов'язує з поширенням серед братств протестантських мотивів [22, с. 22]. Разом з тим, аналізуючи твір «Совітованіє о благочестіі», яке, на його думку, вийшло з кола Луцького братства (його авторство він приписує Ісаакію Борисковичу [22, с. 28]) і було виявом братської ідеології та своєрідною програмою виходу православної церкви з кризи, він простежує в ньому традиційні, характерні

для середньовіччя уявлення (зокрема, сприйняття духовних осіб як посередників між Богом і простими людьми), що не відповідають протестантській етиці [22, с. 24–26]. Тож, на нашу думку, останнім твердженням автор перекреслює попереднє.

Кралюк висловлює припущення, що Луцька школа почала функціонувати вже у 1619–1620 рр., а 1624, яким датуються «Порядокъ школный» і «Правъ школы Греко-латино-славенской Луцкой Артикулы», розглядає роком завершення процесу її становлення [22, с. 31]. Порівнюючи навчання у Луцькій та Львівській школах, він оцінює Львівську школу як елементарну, а Луцьку відносить до середнього рівня [22, с. 37]. Зауважмо: Я. Ісаєвич вважав, що Львівську школу «Випередила ... лише Острозька школа». Абсолютно чітко дослідник оцінював Львівську, Луцьку і Київську школи навчальними закладами вищого типу [21, с. 554, 561]. Так само Б. Грінченко вищими школами називає Львівську, Острозьку, Луцьку і Київську [14, с. 26]. Аналізуючи шкільні документи, Кралюк на підставі передання Луцької школи монастирським очільникам простежує в навчальному процесі елементи монастирського навчання, що, на його думку, відбулося навіть у шкільних правилах, тож вважає, що характер навчання в ній був більш клерикальним, ніж у Львівській [22, с. 38]. Одночасно він відзначає і певні «модерністські» моменти в її роботі, як-от: викладання світських «вільних наук», відкритість зовнішнім, зокрема «латинським», впливам [22, с. 35–39].

Невеличку монографію з історії Луцького братства представив М. Довбищенко у передмові до документального

видання, про яке вже йшлося. Так, постановлення братства дослідник пояснює складною релігійно-політичною ситуацією, яка погіршилась зі смертю останнього православного ієрарха, внаслідок чого православна церква опинилась перед загрозою припинення існування, що змусило православних до згуртування. Особливість організації Луцького братства, на чолі якого стала волинська шляхта, він пояснює аграрним характером економіки Волині та слабкістю міщанства, на відміну від таких великих міст, як Вільно, Львів, Могильов, де були організовані міщанські громади [6, с. 9]. Дату утворення братства дослідник вважає досі не з'ясованою, оскільки перший аркуш братського монастиря начебто свідчить про 1617 р., але привілей короля Зигмунта III від 1619 р. на заснування братства милосердя, на його думку, це підважує [16, с. 148]. Врешті, виникнення Луцької братської організації Довбищенко ставить в залежність від надання братству привілеїв патріаршими грамотами, отже, вважає, що остаточне її становлення відбулося протягом 1620–1623 років [6, с. 9].

Найбільше піднесення братства він відносить на 1617–1648 рр. і пов'язує з представництвом авторитетної православної шляхти, яку обраховує на 76 осіб [17, с. 188]. На його думку, шляхта посідала у братстві привілейоване становище [6, с. 9]. Найбільшими жертводавцями братства Довбищенко називає Олександра Мозеллі, Лаврентія Дривинського, Олександра Єловицького, Яна Гуляльницького, Олександра Куликовського та ін. [6, с. 11]. За тестаментами і дарчими записами він визначає матеріальні ресурси братства, обчислюючи грошову вартість належної братству

нерухомості (кам'яниці, двори, земельні ділянки), і на цій підставі розглядає питання економічної та господарчої діяльності Луцького братства: надання кредитів, купівля/продаж нерухомості, оренда тощо [6, с. 14–18, 30–32; 16, с. 149–150].

Дослідник висвітлює також важливі аспекти антикатолицької, антиуніатської діяльності братства, розкриває позицію братчиків у захисті православної церкви, поширенні освіти тощо. Проте, на відміну від багатьох дослідників, він вважає, що рівень братської школи був невисоким, оскільки тривалий час вона не мала навіть осібної фундації [6, с. 22]. Вперше у вітчизняній історіографії Довбищенко показує участь братства, ченців братського монастиря у подіях Визвольної війни [6, с. 25–28], описує рішучу позицію братчиків у складних умовах другої половини XVII ст., під час так званої «Люблінської конференції» [6, с. 32–36]. Він розкриває причини занепаду братства, з'ясовує час припинення його існування та долю уніатського чернецтва в російських реаліях [6, с. 36–47].

На підставі вивчення документального матеріалу декілька важливих спостережень щодо Луцького братства зробив у своїх працях С. Горін. Виходячи з тексту королівського привілею 1619 р., він називає Луцьке братство церковним. Свою думку дослідник підкріплює документальними матеріалами, за якими провідну роль в братстві мало духовенство, що, на його думку, виявляється навіть за формальними ознаками, оскільки в документах завжди спершу зазначаються духовні особи і лише після них іде перелік світських братчиків [12, с. 144; 13, с. 193–194]. Він дискутує з попередніми дослідниками щодо особи

першого ігумена братського монастиря. Так, якщо Харлампович та інші вважали, що першим ігуменом був Герасим Микулич, який начебто 1626 р. склав повноваження через хворобу [44, с. 344], то Горін доводить, що першим ігуменом, справді, була особа на ім'я Герасим, проте не Микулич. Посилаючись на віднайдені ним документи і тестамент Микулича, він з'ясував, що останній помер між 23 серпня та 29 вересня 1617 р. [12, с. 14; 13, с. 195]. На підставі вивчення волинських актових книг дослідник встановив імена настоятелів братського монастиря, якими в 30-х роках були: Ісакій Абрамовський (1630–1634 рр.), Неофіт (1634–1638 рр.), а з 1634 р. – Леонтій Шицик Залеський, та імена 40 ченців братського монастиря, які перебували там протягом 20–40-х років XVII ст. [12, с. 145–146; 13, с. 234–238]. Він торкається також питань фінансово-економічної діяльності братства [12, с. 149–158; 13, с. 196–198]. На підставі документальних даних про значні суми пожертв волинян та бажання бути похованими у братському монастирі висновковує про авторитетність Луцького братства серед населення.

Як бачимо, Луцьке Хрестовоздвиженське братство вписало яскраву сторінку в загальну історію братського руху в Україні XVI–XVIII ст. Більшість авторів на тлі загальної історичної ситуації висвітлює політично-релігійні обставини, процес утворення Луцького братства, його принципову відмінність від існуючих на той час аналогічних українських і білоруських організацій. Досліджено суспільно-релігійну, освітню та видавничу діяльність братства.

Не можна оминати увагою значенню подію для православних волинян: 22 вересня 1990 р. відбулося друге

відродження Луцького Хрестовоздвиженського братства – спершу під назвою «Волинське крайове братство св. ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське)», яке трохи пізніше повернуло собі початкову назву. 25 жовтня 1993 р. братство зареєстровано як релігійна організація Української Православної Церкви Київського Патріархату. 27 вересня 2011 р. відкрито музей братства, який за рішенням Луцької обласної ради став відділом Волинського краєзнавчого музею [8, с. 151–159; 9, с. 465–469], що сприяло відновленню наукового дослідження історії Луцького братства.

Наразі зазначимо: попри значний історіографічний доробок, існує низка проблемних питань, що вимагають глибшого дослідження, уточнення, а можливо, й кардинального перегляду з позицій сьогоденного бачення та сучасних підходів на підставі нових опублікованих документальних матеріалів. Простежується багато розходжень дослідників щодо датування братських закладів, зокрема школи, монастиря, друкарні, більше того, навіть щодо часу виникнення самого братства. На додаток до викладеного зазначимо, що, наприклад, В. Рожко вважає, що лише 1619 р. на зібранні братчиків у Луцькому замку складено офіційний акт, у якому проголошувалось створення братства [38, с. 55–56], братський храм на честь Чесного і Животворящего Хреста було збудовано близько 1630 р., а монастир і шпиталь – лише у 1645 р. [39, с. 31–35].

Глибшого вивчення потребують започатковані Довбищенком різні аспекти фінансово-економічної, господарської діяльності братства, функціонування та ролі братського суду, а також участі

братства й окремих його представників у різних подіях політичного життя.

Думаємо, дуже цікавими можуть стати просопографічні аспекти дослідження, присвячені окремим конкретним членам братства, їхньому життю і діяльності, причому не лише на ниві братства. Значний інтерес становить загалом будь-яка людина ранньомодерної доби та світосприймання нею навколишнього середовища, тим більше людина з активною життєвою позицією, яка знайшла відображення в тогочасних документальних матеріалах. Робота щодо встановлення осіб конкретних братчиків, з'ясування їхньої діяльності, політичної та службової кар'єри, сприйняття ними тодішніх ціннісних орієнтирів (як-от родина, батьки, діти, стосунки з близькими і рідними, взаємини з сусідами, слугами і підданими у щоденному житті тощо), прояви людських характерів у повсякденній поведінці може бути не лише цікавою, а й дуже корисною. Адже просопографічні та генеалогічні розвідки з історії окремих родів луцьких братчиків можуть дати відповіді на різні питання, зокрема, наскільки конфесійні пріоритети впливали на щоденні практики, поведінкові стереотипи тогочасної людини, її родинні пов'язання тощо. Навіть невеликі розвідки та біографії окремих братчиків наблизять нас до кращого розуміння тогочасної індивідуальної та колективної свідомості, а в цілому – історичної психології. Розуміємо, робота копітка, складна і довготривала, проте, лише проробивши її, можна створити колективний портрет Луцького братства, що дасть можливість побачити, з одного боку, братство як загальну релігійну спільність однодумців, з другого – людину як окрему особистість у братському колі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович В. Протоколи візитів Луцького Хрестовоздвиженського (братського) монастиря 1752 та 1763 років / В. Александрович // Ковчег: науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2007. – Вип. № 5. – С. 335–383.
2. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. / В. Антонович // Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI–XVIII ст. – Львів, 1900. – С. 81–146.
3. Антонович В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия / В. Антонович // Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 470–532.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К.: Университетская типография, 1871. – Ч. I. – Т. IV. – 99+746 с.
5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. I. – Т. VI. – 182+938 с.
6. Архів української церкви: серія 2. Джерела. – Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1617–1833 / Уклад. Михайло Довбищенко. – Луцьк: Терези, 2014. – 688 с.
7. Бірюліна О. Джерела до історії Луцького братства / О. Бірюліна // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу (Львів, 12–14 травня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 17–19.
8. Бондарчук А. Хрестовоздвиженське братство в контексті діяльності його правонаступника / А. Бондарчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Наук. збірник. – Вип. 26. – Луцьк, 2007. – С. 148–151.
9. Бондарчук А. Від руїни до музею / А. Бондарчук // Старий Луцьк. – Вип. IX. – Луцьк, 2013. – С. 465–469.
10. Війк Г. Луцкое Хрестовоздвиженское православное братство / Г. Війк. – К., 1899. – Інститут рукопису НБУ. – Ф. 304 (дисертації студентів Київської Духовної Академії). – № 1572. – 238 с.
11. Ворончук І. Українські православні братства: історіографічна традиція, проблеми і перспективи / І. Ворончук // Українознавство. – 2016. – № 4 (62). – С. 15–29.
12. Горін С. Луцьке Хрестовоздвиженське братство в 20–30-х роках XVII сторіччя / С. Горін // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. CCLVI: праці історично-філософської секції. – Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, 2008. – С. 142–162.
13. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі / С. Горін. – К.: Києво-Могилянська академія, 2012. – 555 с.
14. Грінченко Б. Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького / Б. Грінченко. – К.: Товариство «Просвіта» у Києві, 1907. – № 11. – 37 с.
15. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 6: Життя економічне, культурне, національне XIV–XVII віків / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – 667 с.
16. Довбищенко М. Луцьке православне братство 1617–1648 рр. в світлі нових архівних документів / М. Довбищенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Наук. збірник. – Вип. 26. – Луцьк, 2007. – С. 148–151.
17. Довбищенко М. Волинська шляхта в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. / М. Довбищенко. – К.: Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
18. Дублянський А. Луцьк: історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк, 1934. – 32 с.

19. Журба О. І. Київська археографічна комісія. 1843–1921 / О. Журба. – К.: Наукова думка, 1993. – 185 с.
20. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII століття / Я. Д. Ісаєвич. – К., 1996. – 251 с.
21. Ісаєвич Я. Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів // Історія української культури в п'яти томах. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Я. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 549–564.
22. Кралюк П. Луцьке Хрестовоздвиженське братство / П. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 52 с.
23. Левицький О. І. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.) / О. І. Левицький // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. I. – Т. VI. – С. 1–182.
24. Левицький О. І. Луцкая старина / О. І. Левицький. – К.: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1891. – 37 с.
25. Максимович М. О памятниках Луцкого Крестовоздвиженского братства / М. Максимович // Киевлянин. – 1841. – С. 311–323.
26. Марков П. Г. Жизнь и труды М. А. Максимовича / П. Г. Марков. – К.: ВИПОЛ, 1997. – 198 с.
27. Менько В. Церковні братства Волині в історіографії другої половини XIX – початку XXI ст. / В. Менько // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XIII. – Дрогобиць: Коло, 2009. – С. 146–155.
28. Мердер А. Древности Луцка и его прошлое. Справка / А. Мердер // Военно-исторический вестник. – К., 1910. – № 9–10. – С. 35–48.
29. Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
30. Орда Л. Крестовоздвиженская братская церковь в г. Луцке. Опыт исторического очерка / Л. Орда. – Луцк, 1902. – 41 с.
31. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К.: Типография Университета св. Владимира, 1845. – Т. I. – XIII+274+112+473 с.
32. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К.: Типография Университета св. Владимира, 1898. – Т. I. – 633 с.
33. Папков А. А. Братства. Очерк истории западно-русских православных братств / А. Папков. – Сергиев Посад, 1990. – 419 с.
34. Петров Н. И., Малышевский И. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Н. И. Петров, И. Малышевский. – СПб.: Общественная польза, 1888. – XV+288+127 с.
35. Перлштейн А. Луцк и его древности / А. Перлштейн // Временник Императорского Московского Общества истории и древностей российских. – М.: Университетская типография, 1851. – Кн. IX. – С. 37–45.
36. Реутский Н. Княжество Луцкое и Луцкое православное Крестовоздвиженское братство / Н. Реутский // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1892. – 36 с.
37. Рожко В. Високопреосвященний Анатолій Дублянський, митрополит Паризький і Західноєвропейський / В. Рожко. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2016. – 279 с.
38. Рожко В. Є. Духовні православні освітні заклади Волині X–XX ст. / В. Є. Рожко. – Луцьк: МЕДІА, 2012. – 278 с.
39. Рожко В. Є. Православні монастирі на Волині / В. Є. Рожко. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 347 с.
40. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в. / А. Савич. – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 341 с.
41. Титов Ф. Русская Православная Церковь в польско-литовском государстве в

XVII–XVIII вв. (1654–1795). Опыт церковно-исторического исследования: в 2-х т. – Т. 1: Западная Русь в борьбе за веру и народность в XVII–XVIII вв. / Ф. Титов. – К.: Типография С. В. Кульженко, 1905. – 10+304 с.

42. Уводский Н. Исторический очерк древних Волыньских епархий – Владимирской и Луцкой / Н. Уводский // Волыньские епархиальные ведомости. – 1878. – № 5. – С. 205–220; № 9. – С. 347–369; № 10. – С. 395–418; № 11. – С. 431–449; № 12. – С. 466–493.

43. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навчальний посібник: у 3-х кн. – Кн. перша: середина XV – кінець XVI століття / В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. – 250 с.

44. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVIII в., отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К. Харлампович. – Казань, 1898. – XIII+584.

45. Харлампович К. В. Западнорусские церковные братства и их просветительская деятельность в конце XVI и начале XVIII в. (Речь перед защитой диссертации: Западнорусские православные школы XVI и начала XVIII в., отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. 10 янв. 1899 г.). – [Б. м. и г.]. – 19 с.

46. Четыркин Ф. Древнее Луцкое Хрестовоздвиженское братство (1617–1712) / Ф. Четыркин // Волыньские епархиальные ведомости. – 1871. – № 11. – С. 345–354; № 12. – С. 410–416.

47. Чистович И. Очерк истории западнорусской церкви / И. Чистович. – СПб.: Типография Департамента Уделов, 1882. – Ч. 1. – 220 с.; Ч. 2. – 419 с.

REFERENCES

1. ALEKSANDROVYCH, V. (2007). Protocols of Visitations to the Lutsk (Fraternal) Holy Cross Exaltation Monastery in 1752 and 1763 Years. In: *Kovcheh: naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*. (The Ark: Collected Scientific

Papers in Church History), (5). Lviv, pp. 335–383. [in Ukr.]

2. ANTONOVYCH, V. (1900). Essay on the Situation of the Orthodox Church in Ukraine from the Middle of the 17th till the End of the 18th Century. In: M. HRUSHEVSKYI, O. LEVYTSKYI. *Rozvidky pro tserkovni vidnosyny na Ukraini-Rusi XVI–XVIII st.* (Studies on Church Relations in Ukraine-Russia of the 16th–18th Centuries). Lviv, pp. 81–146. [in Ukr.]

3. ANTONOVICH, V. (1995). Essay on the State of the Orthodox Church in South-Western Russia from the 1650s till the End of the 18th Century. In: *Moia spovid: Vybrani istorichni ta publitsystychni tvory*. (My Confession: Selected Historical and Journalistic Works). Kyiv: Lybid, pp. 470–532. [in Rus.]

4. *Archives of South-Western Russia, Published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, Established under the Governor-General of Kiev, Podol, and Volhynia*. (1871). Part I, Vol. IV. Kyiv: Universitetskaya tipografiya, 99 + 746 p. [in Rus.]

5. *Archives of South-Western Russia, Published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, Established under the Governor-General of Kiev, Podol, and Volhynia*. (1883). Part I, Vol. VI. Kyiv: Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo, 182 + 938 p. [in Rus.]

6. DOVBYSHCHEK, M., comp. (2014). *History of the Lutsk Brotherhood and Fraternal Monastery in 1617–1833*. Vol. 1 of *Archives of the Ukrainian Church: Series 2. Sources*. Lutsk: Terezy, 688 p. [in Ukr.]

7. BIRIULINA, O. (1997). Sources to the History of the Lutsk Brotherhood. In: *Istoriia relihii v Ukraini. Tezy povidomlen VII Mizhnarodnoho kruhloho stolu (12–14 travnia 1997 r.)* (History of the Religion in Ukraine. Proceedings of the 7th International Roundtable Discussion. May 1997). Lviv, pp. 17–19. [in Ukr.]

8. BONDARCHUK, A. (2007). Brotherhood of the Cross in the Context of the Activity of Its Assignee. In: *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Lutska miska hromada: istoriia, tradytsii, liudy*. *Nauk. Zbirnyk* (The Past and the

- Present of Volyn and Polissia. Lutsk Municipal Community: History, Traditions, People. Collected Scientific Works), Vol. 26. Lutsk, pp. 151–159. [in Ukr.]
9. BONDARCHUK, A. (2013). From Ruins to a Museum. *Staryi Lutsk*, Vol. 9. Lutsk, pp. 465–469. [in Ukr.]
10. VIIK, H. (1899). Lutsk Orthodox Brotherhood of the Holy Cross Exaltation (1899). *Institut rukopysu NBU* (Institute of Manuscript of National Library of Ukraine), 238 p. [in Rus.]
11. VORONCHUK, I. (2016). Ukrainian Orthodox Brotherhood: Historiographical Tradition, Problems, and Prospects. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 4 (62), pp. 15–29. [in Ukr.]
12. HORIN, S. (2008). Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation in the 1620–30s. *Works of the Historical-Philosophical Section*, Vol. CCLVI of *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. Lviv: Research and Publishing Center of T. Shevchenko Scientific Society in Lviv, pp. 142–162. [in Ukr.]
13. HORIN, S. (2012). *Monasteries of Lutsk-Ostroh Diocese of the Late 15th – Middle of the 17th Century: Functioning and Place in Volhynia Society*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2012, 555 p. [in Ukr.]
14. HRINCHENKO, B. (1907). *Brotherhoods and Education in Ukraine from the Times of the Polish Rule till B. Khmelnytsky*, (11). Kyiv: Tovarystvo Prosvita u Kyievi, 37 p. [in Ukr.]
15. HRUSHEVSKYI, M. (1995). *Economic, Cultural, and National Life of the 14th–17th Century*, Vol. 6 of *History of Ukraine-Rus*. Kyiv: Naukova dumka, 667 p. [in Ukr.]
16. DOVBYSHCHEK, M. (2017). Lutsk Orthodox Brotherhood of 1617–1648 in the Light of New Archival Documents. In: *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Lutsk miska hromada: istoriia, tradytsii, liudy. Nauk. Zbirnyk* (The Past and the Present of Volyn and Polissia. Lutsk Municipal Community: History, Traditions, People. Collected Scientific Works), Vol. 26. Lutsk, pp. 148–151. [in Ukr.]
17. DOVBYSHCHEK, M. (2008). *Volhynia Gentry in the Religious Movements of the Late 16th – First Half of the 17th Century*. Kyiv: Serhiichuk M. I., 882 p. [in Ukr.]
18. DUBLIANSKYI, A. (1934). *Lutsk: A Historical Essay*. Lutsk, 32 p. [in Ukr.]
19. ZHURBA, O. (1993). *Kyiv Archeographic Commission. 1843 – 1921*. Kyiv: Naukova dumka, 185 p. [in Ukr.]
20. ISAEVYCH, Ya. (1996). *Brotherhoods and Their Role in the Development of the Ukrainian Culture in the 16th–18th Centuries*. Kyiv, 251 p. [in Ukr.]
21. ISAEVYCH, Ya. (2001). Brotherhoods and Their Schools. School of Uniates. In: *Ukrainian Culture of the 13th – First Half of the 17th Century*, Vol. 2 of *History of Ukrainian Culture in Five Volumes*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 549–564. [in Ukr.]
22. KRALIUK, P. (1996). *Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation*. Lutsk: Nadstyria, 52 p. [in Ukr.]
23. LEVITSKIY, O. (1883). Acts on Church-Religious Relations in South-Western Russia (1322–1648). In: *Archives of South-Western Russia Published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, Established under the Governor-General of Kiev, Podol, and Volhynia*. Part 1, Vol. 4. Kyiv: Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo, pp. 1–182. [in Rus.]
24. LEVITSKIY, O. (1891). *Lutsk Antiquities*. Kyiv: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 37 p. [in Rus.]
25. MAKSIMOVICH, M. (1841). On the Monuments of the Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation. *Kiyevlyanin*, pp. 311–323. [in Rus.]
26. MARKOV, P. (1997). *Life and Works of M. Maksimovich*. Kyiv: VIPOL, 198 p. [in Rus.]
27. MENKO, V. (2009). Church Brotherhoods of Volhynia in Historiography of the Second Half of the 19th – Early 21st Century. *Drohobyt'skyj kraieznavchyy zbirnyk*. (Drohobych Regional History Studies Collection), Vol. XIII. Drohobych: Kolo, pp. 146–155. [in Ukr.]
28. MERDER, A. (1910). Lutsk Antiquities and Its Past. Reference. *Voyenno-istoricheskiy vestnik*, (9–10). Kyiv, pp. 35–48. [in Rus.]

29. OHIENKO, I. (1994). *The History of Ukrainian Printing*. Kyiv: Lybid, 448 p. [in Ukr.]
30. ORDA, L. (1902). *Holy Cross Exaltation Brotherly Church in Lutsk. Experience of a Historical Essay*. Lutsk, 41 p. [in Rus.]
31. *Monuments Issued by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, Established under the Kiev Military, Podol and Volhynia Governor-General (1845)*. Vol. I. Kyiv: Tipografiya universiteta sv. Vladimira, XIII+274+112+473 p. [in Rus.]
32. *Monuments Issued by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, Established under the Kiev Military, Podol and Volhynia Governor-General (1898)*. Vol. I. Kyiv: Tipografiya universiteta sv. Vladimira, 633 p. [in Rus.]
33. PAPKOV, A. (1990) *Brotherhoods. Essay on the History of Western Russian Orthodox Brotherhoods*. Sergiyev Posad, 419 p. [in Rus.]
34. PETROV, N., MALYSHEVSKIY, I. (1888). *Volhynia. The Historical Destinies of the South-Western Territories*. Saint Petersburg: Obshchestvennaya polza, XV+288+127 p. [in Rus.]
35. PERLSHTEYN, A. (1851). *Lutsk and Its Antiquities*. *Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo Obshchestva istorii i drevnostey rossiyskikh*. Book IX. Moscow: Universitetskaya tipografiya, pp. 37–45. [in Rus.]
36. REUTSKII, N. (1892) *Principality of Lutsk and Lutsk Orthodox Brotherhood of the Holy Cross Exaltation*. *Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii*. Kyiv, 36 p. [in Rus.]
37. ROZHKO, V. (2016). *His Eminence Anatolii Dublianskyi, Metropolitan of Paris and Western Europe*. Lutsk: Volyn Regional Printing House PrJSC, 279 p. [in Ukr.]
38. ROZHKO, V. (2012). *Spiritual Orthodox Educational Institutions of the 10th–20th Centuries' Volyn*. Lutsk: MEDIA, 278 p. [in Ukr.]
39. ROZHKO, V. (1997). *Orthodox Monasteries in Volhynia*. Lutsk: Nadstyria, 347 p. [in Ukr.]
40. SAVYCH, A. (1929). *Essays on the History of Cultural Movements in Ukraine and Belarus in the 16th –18th Centuries*. Kyiv: All-Ukrainian Academy of Sciences Printing House, 341 p. [in Ukr.]
41. TITOV, F. (1905). *Western Russia in the Struggle for Faith and Nationality in the 17th–18th Centuries*, Vol. I of *The Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries (1654–1795). The Experience of Church-Historical Research: In 2 Volumes*. Kyiv: Tipografiya S. V. Kulzhenko, 10+304 p. [in Rus.]
42. UVODSKIY, N. (1878). *A Historical Sketch on the Ancient Volhynia Dioceses – Those of Vladimir and Lutsk*. *Volynskiy yeparkhialnyye vedomosti*, (5), pp. 205–220; (9), pp. 347–369; (10), pp. 395–418; (11), pp. 431–449; (12), pp. 466–493. [in Rus.]
43. ULYANOVSKIY, V. (1994). *The Middle of the 15th – the End of the 16th Century*, Book 1 of *History of Church and Religious Thought in Ukraine. Tutorial: In 3 Books*. Kyiv: Lybid, 250 p. [in Ukr.]
44. HARLAMPOVICH, K. (1898). *Western Russian Orthodox Schools of the 16th and Early 18th Century, Their Attitude towards the Heterodox; Their Religious Instruction and Merits in the Defense of the Orthodox Faith and Church*. Kazan, XIII+584 p. [in Rus.]
45. HARLAMPOVICH, K. (1899). *Western Russian Church Brotherhoods and Their Educational Activity at the End and the Beginning of the 16th and Early 18th Century. (Speech before the Defense of the Thesis: Western Russian Orthodox Schools of the 16th and Early 18th Century, Their Attitude towards the Heterodox; Their Religious Instruction and Merits in the Defense of the Orthodox Faith and Church. January 10, 1899)*. N. d., n. p., 19 p. [in Rus.]
46. CHETYRKIN, F. (1871). *Ancient Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation (1617–1712)*. *Volynskiy yeparkhialnyye vedomosti*, (11), pp. 345–354; (12), pp. 410–416. [in Rus.]
47. CHISTOVICH, I. (1882). *Essay on the History of the Western Russian Church*. P. 1., 220 p.; P 2. 419 p. Saint Petersburg: Tipografiya Departamenta Udelov. [in Rus.]

I. Voronchuk

**Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation:
Historiographical Aspect and Current Problematics**

Abstract

The year of 2017 marks the 400th anniversary of the foundation of Lutsk Brotherhood of the Holy Cross Exaltation (Lutske Khrestovozdvyzhenske Bratstvo). This anniversary presents a timely opportunity to ponder whether the history of the most influential brotherhood in Volhynia in the 16th–17th centuries has been studied extensively. The history of the brotherhood has been studied by M. Petrov, I. Malyshevskiyi, O. Levytskyi, K. Kharlampovych, F. Titov, I. Chystovych, O. Papkov, O. Savin, Chetyrkin, P. Kraliuk, M. Dovbyshchenko, and others. The study of the history of Lutsk Brotherhood began with the publication of its documentary materials carried out for the first time by the outstanding Ukrainian historian M. Maksymovych and later by Kyiv Temporary Commission for the Analysis of Historical Documents in the 1st volume of “The Documents of the Kiev Commission” (Kyiv, 1845) [“Pamiatniki Kievskoi komissii”]. In 2012, M. Dovbyshchenko published a collection of documents “The History of Lutsk Brotherhood and Its Monastery. 1617–1833” [“Istoriia Lutskoho bratstva ta bratskoho monastyria. 1617–1833”], which incorporated new documentary material on the brotherhood’s history. Owing to research of the aforementioned historians, the general course of the brotherhood’s history is now known. However, at the same time there are a number of issues calling for more in-depth study, precision and, possibly, for revision based on modern approaches. The opinions of researchers vary regarding the time of establishment of the brotherhood’s institutions – the school, the printing house, and the hospital – and even regarding the formation of the brotherhood itself. Economic activity of the brotherhood, the role and the functioning of its court, as well as participation of the brotherhood and its members in political events necessitate deeper analysis.

Prosopographic aspects may well become important points of further research. Identification of individual members of the brotherhood, research into their activities, everyday comportment, political and professional careers, as well as into how they perceived values of their age may not only be interesting but also beneficial. Even small-scale research and biographical studies of individual members of the brotherhood will provide us with better understanding of individual and collective consciousness of those times and of historical psychology in general. It is well understood that such work is arduous, complex, and requires much time. However, only by undertaking this we will be able to create a collective portrait of the Lutsk Brotherhood, which, in turn, will allow us to consider the brotherhood as a religious community of like-minded fellows and, on the other hand, to see its members as separate individuals in the brotherhood circle.